

An Introduction to the Islamic Principles of Conservation and Restoration of Historical Tombstones Based on Sharia Laws and Requirements

Mehdi Razani^{1*}, *Parisa Zahedi*², *Omid Omidian*³

1*. Associate Professor, Faculty of Cultural Materials Conservation, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

2. Graduate in Conservation and Restoration of Cultural Materials, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

3. Professor, Ph.D. in Teaching Islamic Studies, University of Qom, Qom, Iran.

Abstract

Tombstones are composed of various stones adorned with different patterns and decorations, and their role in Islam and Iranian culture is considered integral cultural artefacts, with respect to the concept of life after death and their educative function to living people in reminding the concept of death and the eternal abode. In past societies, stones were perceived as the abodes of souls. This research employs a descriptive-analytical approach and library research method by exploring the various types of tombstones and diverse decorations associated with them in different Islamic periods, as well as the methods of conservation and restoration of tombstones. The paper also investigates the Islamic perspective on this matter. Restoration of Islamic tombs and tombstones is seen as a scholarly and practical endeavor, as evidenced by Islamic sources emphasizing the conservation of the tombs of divine figures, including the Imams, as a clear example of venerating religious symbols, a commendable practice and an emphasized aspect of Islam. Additionally, the restoration of the tombs of ordinary deceased individuals is justified due to its prominent role in reminding survivors of the concept of death and readiness for the journey to the eternal abode.

Keywords: Tombstone, Religion Foundation, Islam, Restoration, Conservation.

**Knowledge of
Conservation and
Restoration**

Vol. 5(4) No.14
March 2023

<https://kcr.richt.ir>

Pages: 2 to 11

Corresponding Author

Mehdi Razani

Associate Professor, Faculty
of Cultural Materials
Conservation, Tabriz Islamic
Art University, Tabriz, Iran

Email

m.razani@tabriziau.ac.ir

در آمدی بر مبانی اسلامی حفظ و مرمت سنگ قبور تاریخی بر اساس احکام و مقتضیات شرعی

مهدي رازاني^{۱*}، پريسا زاهدي^۲، اميد اميديان^۳

۱. دانشيار، عضو هيئت علمي، دانشكده حفاظت آثار فرهنگي، دانشگاه هنر اسلامي تبريز. ايران

۲. دانش آموخته کارشناسی حفاظت و مرمت اشیاء تاریخی و فرهنگي، دانشگاه هنر اسلامي تبريز، تبريز، ايران

۳. مدرس دانشگاه، دانش آموخته مقطع دکتری تخصصی مدرسي معارف اسلامي، دانشگاه قم، قم، ايران

فصلنامه دانش حفاظت و مرمت

سال پنجم، شماره ۴

شماره پیاپی ۱۴، زمستان ۱۴۰۱

<https://kcr.richt.ir>

صفحات: ۲ تا ۱۱

نویسنده مسئول

مهدي رازاني

دانشيار، عضو هيئت علمي، دانشكده
حفاظت آثار فرهنگي، دانشگاه هنر
اسلامي تبريز. ايران

رایانامه

m.razani@tabriziau.ac.ir

چکیده

سنگ قبرها از تکه‌های سنگ با آرایه‌ها و تزئینات مختلف تشکیل شده و نقش آن در اسلام و فرهنگ ایرانی با توجه به زندگی پس از مرگ و نقش تربیتی آن در تنبیه زندگان به مفهوم مرگ و دیار باقی از دیرباز از آثار فرهنگی به شمار می‌رود. در جوامع گذشته، سنگ‌ها به‌عنوان جایگاه ارواح شناخته می‌شدند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با روش کتابخانه‌ای می‌کوشد ضمن مطالعه انواع سنگ قبرها و آرایه‌های مختلف مزارها در دوره‌های مختلف اسلامی و روش‌های حفاظت و مرمت سنگ قبور، دیدگاه اسلام در این‌باره را مورد واکاوی قرار دهد. اقدام مرمت در رابطه با قبور اسلامی و سنگ قبر اقدامی علمی-عملی است و بررسی منابع اسلامی نشان می‌دهد حفظ و مرمت قبور اولیاء الهی من جمله ائمه معصومین به‌عنوان مصداق روشنی از تعظیم شعائر، امری ممدوح و مورد تأکید در اسلام است. همچنین مرمت قبور درگذشتگان از مردم عادی نیز به دلیل نقش تربیتی بارز آن در یادآوری مفهوم مرگ و آمادگی برای هجرت به سرای باقی در میان بازماندگان، فی‌نفسه امری موجه است.

واژگان کلیدی: سنگ قبر، مبانی دینی، اسلام، مرمت، حفاظت.

مقدمه

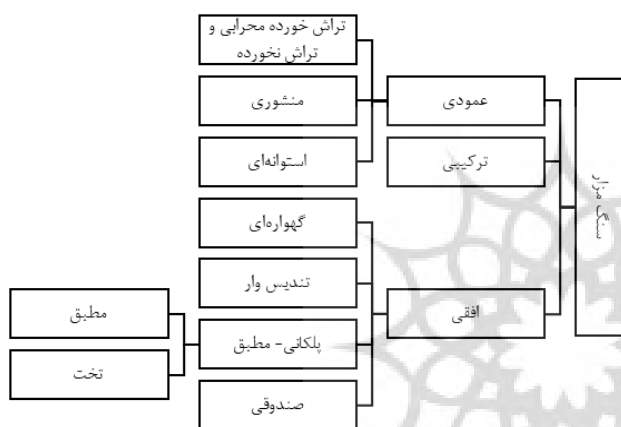
آثار سنگی و حفاظت از آن‌ها، یکی از موضوعات مورد توجه و مهم در زمینه حفاظت و مرمت آثار تاریخی - فرهنگی و تزئینات وابسته به معماری است که طی دهه‌های گذشته مرمتگران، متخصصان و دانشمندان حوزه‌های مختلف آن را بازبینی و مطالعه کرده‌اند (شکفته و دیگران، ۱۳۹۲). پژوهش حاضر به مطالعه در رابطه با مبانی حفاظت و مرمت سنگ قبور بر اساس شریعت اسلام است و در پی پاسخ به این سؤالات است که مبانی حفظ و مرمت سنگ قبور تاریخی با توجه به احکام و مقتضیات شرعی اسلام چگونه است؟ چه اصول و مقتضیات شرعی در حفظ و مرمت سنگ قبور تاریخی باید رعایت شود؟ همچنین در این مقاله ضمن بررسی مبانی حفاظت و مرمت سنگ قبور از منظر شریعت اسلام به گونه‌شناسی و آرایه‌های انواع سنگ قبر و اقدامات مرسوم در حفاظت و مرمت سنگ قبور پرداخته شده است

گونه‌شناسی و آرایه‌های سنگ قبور دوران اسلامی ایران

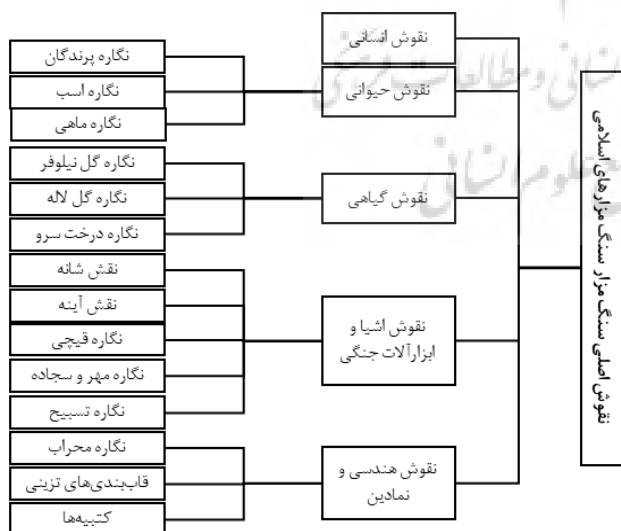
در طول دوران اسلامی، سنگ قبور یا سنگ‌های مزارات در ایران به‌عنوان یافته‌های تاریخی بسیار مهم محسوب می‌شوند. این سنگ‌ها به‌صورت پراکنده در سراسر ایران یافت می‌شوند و بخش مهمی از فرهنگ و تاریخ جوامع اسلامی را نمایان می‌کنند. سنگ‌های مزارات و گورستان‌ها، بخشی از جزئیات فرهنگی و هنری این جوامع بوده‌اند و هر اقوام و قبیله به شیوه‌ای خاص با مفهوم مرگ و مراسم گورستان و تزئین سنگ‌های قبر خود مشغول بوده‌اند. این سنگ‌ها، نمادی از مرگ و جاودانگی می‌باشند و نقش مهمی در شناسایی و مطالعه جوامع در زمانه‌های تاریخی مختلف ایفا می‌کنند. با توجه به تاریخ و مکان قرارگیری‌شان، سنگ قبور به‌عنوان آثار مهمی از دوران گذشته شناخته می‌شوند که نقش مهمی در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و مذهبی داشته‌اند. به‌طور کلی، بسیاری از گورستان‌ها در ایران شامل سنگ‌های قبر جالب و مهمی هستند که با وجود واقعیتی که در مناطق دورافتاده و کمتر مورد

سنگ قبرها بستر مناسبی جهت نمایش دادن افکار و عقایدی است که همواره با انسان بوده و ارتباط خاصی بعد از مرگ با انسان دارند که مردمان مناطق مختلف به نحوی آن را به نمایش می‌گذارند. طرح‌هایی که گاه بر روی سنگ قبرها تکرار و یا منحصر به فرد حکاکی شده‌اند اهمیت این موضوع را مشخص می‌کنند. برای جوامع گذشته سنگ‌های طبیعی دارای یک معنی بسیار قدیمی بوده‌اند و سنگ‌ها غالبا به‌منزله جایگاه ارواح شناخته می‌شدند (یونگ، ۱۹۶۴). سنگ قبری که برای نشان بر قبر می‌ت می‌گذارند و کتیبه‌های آن دربرگیرنده‌ی اطلاعاتی درباره میّت و گاه افزوده‌های هنری است. قرار دادن سنگ یا نشانه دیگری بر قبر که گاهی مطلب یا نقشی بر آن موجود باشد، از اوایل رواج دین اسلام در ایران معمول بوده است. در بیشتر مناطق ایران، آثاری از جنس چوب و سنگ برای نشانه‌گذاری محل دفن میت موجود است. در قبرستان وسیع مُجن (در نزدیکی شاهرود)، بر بسیاری از گورها به‌جای سنگ قبر، دوتکه چوب از جنس سرو کوهی (سرخدار) دیده می‌شود که به‌صورت عمودی یکی را بالای گور و دیگری را پایین آن در زمین فرو کرده‌اند (افشار، ۱۳۹۸). گاه‌گاهی نشانه‌های قبر به‌صورت مجسمه شیر و یا به شکل تندیس قوچ و یا شاخ قوچ نیز مشاهده می‌شود. گورستان‌ها و مقابر ایران نشان دهنده‌ی دیدگاه و طرز تفکر مردمان نسبت به مرگ و بازگو کننده‌ی تاریخ، قدمت قوم و ملت‌ها است که به نظر می‌رسد آغاز استفاده از سنگ قبر کتیبه‌دار در ایران مربوط به دوره ساسانی باشد. با توجه به اهمیت مرگ و معاد در جهان‌بینی اسلامی، نشانه‌گذاری روی قبور امری متداول در ادوار اسلامی است که هر دوره سبک و تزئینات مختص خود را داشته‌اند. آنچه امروزه به‌عنوان سنگ قبر شناخته می‌شود از تکه‌های سنگ و سنگ‌چین گرفته تا اشیاء عظیم سنگی در ابعاد مختلف و با آرایه‌ها و تزئینات مختلف شامل نوشته، نقوش، الگوها و نمادهای مختلف را در بر می‌گیرد که به مرور زمان سنگ قبرها دچار آسیب و تخریب می‌شوند (کوهپیر و دیگران، ۱۳۹۴). فرسایش

در مناطق مختلف ایران گورستان‌های زیادی با تنوع سنگ مزار شناسایی و معرفی شده است. در مطالعات سنگ مزارها تا کنون استاندارد خاصی برای طبقه‌بندی آن‌ها ارائه نشده است (Yildirim, 2016). ولی بر اساس مطالعاتی که انجام شده سنگ مزارها را از نظر ایستایی و نحوه قرارگیری به سه دسته مجزا با زیر شاخه‌های مختلف (شکل ۱) تقسیم‌بندی کرده‌اند. سنگ مزارها را جدا از شکل ظاهری و نحوه قرارگیری می‌توان از منظر نگاره‌ها و آرایه‌های به کار رفته بر روی گورها در گونه‌های مختلف دسته‌بندی نمود (شکل ۲) (ستارنژاد و دیگران، ۱۴۰۰)

شکل ۱. طبقه‌بندی سنگ مزارهای دوره اسلامی بر اساس شکل ظاهری (مأخذ: ستارنژاد و دیگران، ۱۴۰۰).

شکل ۲. طبقه‌بندی نقوش اصلی سنگ مزارهای دوره اسلامی بر اساس فراوانی و تکرار نقوش (مأخذ: معروفی‌ا قدم و دیگران، ۱۳۹۹).

توجه قرار گرفته‌اند، ارزش هنری و تاریخی بالایی دارند (حمزه‌نژاد و خراسانی مقدم، ۱۳۹۱). در دوران اسلامی، آداب و رسوم دفن مردگان و اطلاعات مرتبط با آن‌ها یکی از مهم‌ترین یافته‌های باستان‌شناسی است که می‌تواند درک بهتری از جوانب معنوی جوامع گذشته را فراهم کند. سنگ‌های قبر در دوران اسلامی، آثاری متنوع و مهم بوده‌اند که در ارتباط با اعتقادات مذهبی و باورهای دینی مردمان ایرانی قرار داشته‌اند. این سنگ‌ها، ضمن معماری مخصوص خود و حضور عناصر دینی و زیبایی‌شناسی بر روی آن‌ها، نشان‌دهنده مفاهیم عمیقی هستند که باورها و اندیشه‌های دینی و فرهنگی جامعه را بازتاب می‌دهند. در واقع، سنگ‌های قبر بخشی از معماری گورستان‌های اسلامی بوده و همواره موجودیتی پابرجا در این گونه مکان‌ها داشته‌اند. با این حال، شیوه شکل‌گیری و تحولات سنگ‌های قبر در طول دوران اسلامی مورد مطالعه و بررسی قرار نگرفته است. نقوش و تزئینات روی سنگ‌های قبر، غنی از مفاهیم اساطیری، دینی، فلسفی و عرفانی هستند که باورها و اندیشه‌های مردمان زمانه را بازتاب می‌دهند. در نتیجه، بررسی و تحلیل این نقوش و تزئینات می‌تواند درک بهتری از اعتقادات و باورهای مذهبی، فرهنگی و اسطوره‌ای جامعه را ممکن سازد. در زمان اسلامی، سنگ‌های قبر به شکل‌های مختلفی ساخته می‌شدند که هر کدام با مفهوم و معنایی خاص همراه بودند. از جمله این شکل‌ها می‌توان به سنگ‌های قبر با شکل محرابی، افراشته یا میله‌ای، مخروطی، مستطیل شکل، قوچ، شیر، اسب و گهواره‌ای اشاره کرد. هر یک از این شکل‌ها با تنوع نقوش و کنیبه‌های خود، نه تنها دارای جنبه‌های هنری و زیبایی‌شناسی بلکه بازتابی از اندیشه‌ها و مفاهیم دینی، قدسی و فرهنگی جامعه را با خود به همراه دارند (معروفی‌ا قدم و دیگران، ۱۴۰۱). بر اساس مطالعات و بررسی‌های انجام شده

اقدامات مرمتی مرسوم در حفاظت، مرمت و بازسازی سنگ قبور

سنگ‌های قبر نمایانگر تاریخ و فرهنگ هستند و نیاز به حفظ و مرمت دارند تا از فرسایش و تخریب جلوگیری شود. در این راستا، اقدامات حفظ و مرمت سنگ قبر به چهار دسته اصلی تقسیم می‌شوند

۱. اقدامات عمدتاً برجا

الف) مستندسازی: برای حفظ تاریخ و اطلاعات موجود در سنگ قبر مانند نقوش و کتیبه‌ها، ابتدا نیاز به مستندسازی دقیق آن داریم. این شامل سه مرحله اساسی مستندسازی: توصیفی، مستندسازی ترسیمی و مستندسازی تصویری با همان مستندنگاری است

ب) تمیزکاری: تمیزکاری در رابطه با میراث فرهنگی و اشیاء سنگی به مجموعه اقداماتی اشاره دارد که به منظور حفظ و محافظت از این اشیاء و آثار فرهنگی انجام می‌شود. این اقدامات شامل پاکسازی و تمیزکاری سطوح اشیاء سنگی با استفاده از روش‌های معمول مانند شستشو، حذف لایه‌های چرک و آلودگی‌ها، و حفظ پوسته و سطوح الحاقی است. هدف اصلی اقدامات تمیزکاری رفع آلودگی، مهار صدمات بعدی و به هم چسبیدگی چهره واقعی اثر در زیر لایه‌های غیر اصیل است

ج) استحکام‌بخشی شیمیایی و پوشش‌دهی: استحکام‌بخشی به فرایندهایی گفته می‌شود که برای تقویت و تثبیت ساختارهای سنگی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این اقدامات ممکن است شامل استفاده از مواد مختلف است همچنین عمدتاً پس از مرمت برای حفظ سنگ از تأثیرات آلاینده و نوسانات جوی و واکنش کمتر اثر در شرایط فضای باز، از مواد مختلفی مانند رزین‌ها و مواد تحکیم‌بخش و مواد پوشش‌دهنده استفاده می‌شود.

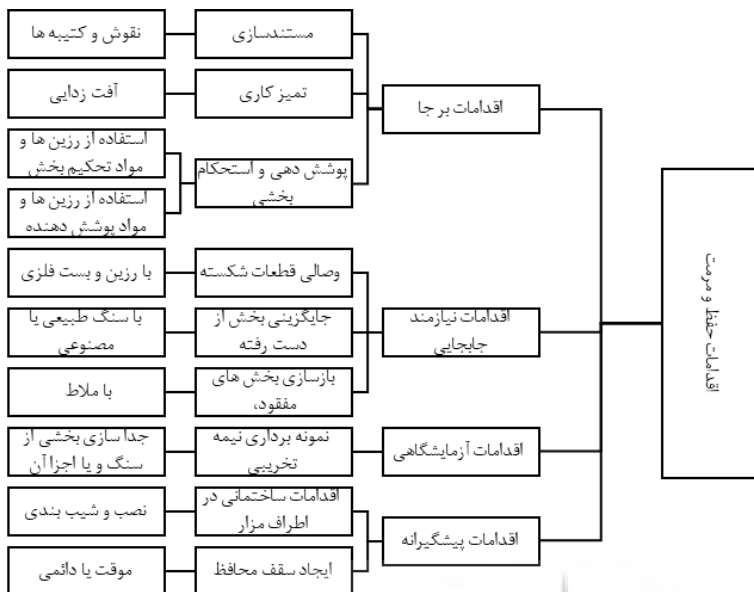
۲. اقدامات نیازمند جابه‌جایی

الف) وصالی قطعات شکسته: در صورت شکسته شدن بخشی از سنگ، انجام وصالی با استفاده از مواد

مشابه و رزین و بست فلزی به‌منظور حفظ شکل و ساختار اصلی سنگ قبر

ب) جایگزینی بخش‌های از دست‌رفته: در صورتی که بخشی از سنگ از بین رفته باشد، اولین گام در این فرایند تعیین نوع مواد جایگزین است. اگر سنگ اصلی قابل بازیابی نباشد، انتخاب مواد سازگار و هماهنگ با ساختار و ظاهر سنگ اصلی بسیار مهم است. این مواد ممکن است شامل سنگ طبیعی مانند گرانیت، مرمر یا سنگ‌آهک باشند یا از مواد مصنوعی مانند بتن سفید یا رزین‌های مخصوص استفاده شود که به‌طور مشابه به سنگ طبیعی است. سپس، مواد جایگزین برای ترمیم و بازسازی بخش آسیب‌دیده استفاده می‌شود. این ممکن است شامل شکل‌دهی، برش و یا قرار دادن مواد جایگزین در محل آسیب‌دیده باشد تا سطح یکنواخت و همسان با سایر بخش‌های سنگ برقرار شود. با توجه به نوع آسیب و نوع سنگ، می‌توانند روش‌های مختلفی برای جایگزینی بخش آسیب‌دیده وجود داشته باشد. این فرآیند نیازمند مهارت‌های تخصصی و دقت فراوان است تا جایگزینی به‌طور دقیق و ظاهری مناسب انجام شود و سنگ در نهایت به شکل و استحکام خود بازگردد

ج) بازسازی بخش‌های مفقود: زمانی که سنگ قبرها با گذر زمان دچار آسیب می‌شوند، مانند شکستگی‌ها، خوردگی‌ها یا یا بخش‌هایی از آنها تخریب می‌شود، اقدامات بازسازی برای بازگرداندن آن‌ها به حالت اصلی یا حداقل به یک وضعیتی که ارزش تاریخی و هنری آن‌ها حفظ شود، انجام می‌شود. این اقدامات ممکن است شامل استفاده از ملاط باشد. ملاط مصالح ساختمانی است که برای پر کردن شکستگی‌ها، ترمیم سطح‌های آسیب‌دیده و بازسازی بخش‌های از دست‌رفته از سنگ قبر استفاده می‌شود. معمولاً ملاط متناسب با جنس و رنگ سنگ قبر انتخاب می‌شود تا تطبیقی هماهنگ بین قسمت‌های بازسازی شده و قسمت‌های اصلی سنگ قبر برقرار شود. هرگونه تغییرات باید به شکلی صحیح و احترام‌آمیز انجام شود و ارزش تاریخی سنگ قبر حفظ شود

شکل ۳. مهم ترین اقدامات مرمتگران در مواجهه با میراث سنگ قبرهای تاریخی وابسته به شدت و میزان آسیب.

کفایی بر تمام مسلمین واجب است، بر همین اساس دین اسلام توجه ویژه‌ای بر مناسک دفن متوفی دارد که کیفیت قبر نیز از مسائل مورد توجه شارع است. از قبر در منابع اسلامی به‌عنوان منزل پایانی انسان در دنیا یاد می‌شود و به دلیل نقش تربیتی آن در یادآوری اصل استرجاع که از آیه شریفه ۱۵۶ سوره بقره که فرمود «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» * همه از خدائیم و به سوی او باز می‌گردیم» مستفاد است، مورد توجه ویژه مسلمانان است. مسئله مرمت و تعمیر قبور مسلمانان نیز بایستی در همین فضا و همین نگاه شریعت اسلام مورد تدقیق و تعمق قرار گیرد. لذا نخست به بررسی دیدگاه قرآن در این باره می‌پردازیم و در ادامه مرمت قبور از دیدگاه روایات را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۱. تکریم و مرمت قبور از منظر قرآن

در میان آیات نورانی قرآن کریم اشاره صریحی به کیفیت قبر نشده است و این روایات اسلامی است که به‌صورت تفصیلی به این مسئله پرداخته است. با این حال می‌توان از برخی آیات قرآن کلیات اجمالی پیرامون این امر را استنباط کرد.

خداوند متعال در آیه ۳۲ سوره حج می‌فرماید: «وَمَنْ يَعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَأَنَّهُا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» * هر کس شعائر الهی را تعظیم و تکریم کند، آن نشانه تقوای دل‌ها است». «شعائر» جمع «شعیره» به معنای «علامت و نشانه» است. شعائر الهی مفهوم گسترده‌ای از منظر قرآن دارد و به‌صورت کلی

۳. اقدامات آزمایشگاهی

نمونه‌برداری: برای تحلیل دقیق و مشخص کردن خصوصیات سنگ، نمونه‌برداری با روش‌های نیمه تخریبی یعنی جداسازی بخشی از سنگ و یا اجزا آن انجام می‌شود.

۴. اقدامات پیشگیرانه

الف) اقدامات ساختمانی در اطراف مزار: برای حفظ سنگ قبر، اقداماتی مانند احداث سطح محافظ و شیب بندی برای محدود کردن تأثیرات اقلیمی و آب و هوایی بر سنگ انجام می‌شود.

ب) ایجاد سقف محافظ: ساخت یک سقف محافظ موقتی یا دائمی برای سنگ قبر به‌منظور حفظ آن از تأثیرات مستقیم نور خورشید و همچنین آب و برف (شکل ۳)

بر اساس آنچه در این بخش ارائه گردید برخی اقدامات مرمتگران شامل مداخله جزئی در وضعیت موجود است و برخی اقدامات نیازمند جابجایی و تغییر در ماهیت اثر از این رو بررسی مبانی اسلامی مرمت سنگ قبور از نظر شریعت اسلام و فتوهای متفاوت مورد بررسی قرار گرفته است.

مبانی حفاظت و مرمت سنگ قبور از منظر شریعت اسلام

تدفین متوفی جزء یکی از مهم‌ترین واجبات شریعت اسلامی است و وجوب آن به نحو

با ساخت عبادتگاهی در آنجا یاد و نشانه‌این واقعه را ترویج دهند و از آن به‌عنوان پیامی برای ترویج دین الهی بهره برند (طباطبایی، ۱۴۱۷ ه.ق، ج ۱۳). از همین رو تکریم و تعظیم قبور اولیاء الهی و حتی ساختن عبادتگاه و مسجد در کنار مزار ایشان نه تنها از منظر قرآن منعی ندارد بلکه به‌عنوان تعظیم شعائر الهی مورد تأکید و توصیه است

تذکر: حال که از منظر قرآن، تکریم و زیارت قبور اولیاء الهی، امری مستحب است، توجه به این نکته ضروری است تکریم قبور در اندیشه اسلامی موضوعی نیست؛ بلکه طریقی است؛ بدین معنا که پاسداشت و تکریم قبور اولیاء الهی از این جهت که معبر و طریقی برای نیل به خداوند است مورد توجه و توصیه است و به خودی خود موضوعیتی ندارد. مخالفت برخی گروه‌های تند رو چون وهابیت و داعش نسبت به مسلمان شیعه و اهل سنت در مورد تکریم قبور نیز از همین امر ناشی شده است. متأسفانه در فهم غلط وهابیت و داعش و برخی گروه‌های تندرو سلفی، تکریم قبور همانند بت‌پرستی جاهلیت و نماد شرک و خروج از دین تلقی می‌شود. بر همین اساس در اندیشه ایشان باستی تمامی بناهای یادبود و قبور اولیاء الهی تخریب و با خاک یکسان گردد. تخریب مقابر ائمه اطهار و اولیاء الهی در بقیع توسط وهابیت و تخریب مقابر انبیاء و اولیاء الهی در سوریه و عراق توسط داعش برگرفته از همین فهم غلط است. حال اینکه به تصریح علمای بزرگ تشیع و اهل سنت تکریم و زیارت قبور به خودی خود موضوعیتی ندارد، بلکه به‌عنوان طریق و مسیر و معبری و نشانه‌ای برای نیل به خداوند مورد توجه مسلمان است و از این جهت نه تنها به معنای شرک و بت پرستی نیست، بلکه با توجه به دستور خداوند بر تکریم شعائر الهی، مصداق بارز خداپرستی است

۲. تکریم و مرمت قبور از منظر روایات اسلامی

در روایات متعدد اسلامی بر فضیلت تکریم قبور اولیاء الهی اشاره شده است. به‌عنوان نمونه در روایت مفصلی از امام صادق (ع) گفتگویی از حضرت علی (ع) و پیامبر اسلام نقل شده است. در این روایت امیر

شامل هر نشانه‌ای است که دین الهی را یادآوری کند و از همین رو مفسرین شعائر الهی در آیه فوق را به معنای «معالِم دین الله * نشانه‌های دین خدا» تفسیر کرده‌اند (طبرسی جلد ۷، ۱۳۷۲). لذا این آیه شریفه تعظیم نشانه‌های دین الهی را عامل پرهیزگاری و مایه تقرب به درگاه الهی می‌داند. روشن است که انبیا و اولیای الهی از بزرگ‌ترین و بارزترین نشانه‌های دین الهی هستند که فداکاری و ایثار ایشان وسیله ابلاغ دین و مایه گسترش آن در میان مردم گشته است. بر همین اساس تکریم و تعظیم پیامبران الهی و ائمه اطهار و اولیاء الهی نشانه روشنی از دین مقدس الهی است و بزرگداشت ایشان بزرگداشت دین الهی و در نتیجه بزرگداشت خداوند است. طبعاً در کنار توجه به میراث علمی و معنوی انبیاء و اولیاء الهی، حفظ آثار و قبور مطهر ایشان است مرتبه‌ای تکریم و تعظیم ایشان است تا برای آیندگان معبری برای آشنایی با انوار الهی انبیاء و اولیاء الهی و بهره‌گیری از آموزه‌های ایشان باشد

این تفسیر و استدلال با آیه دیگری از قرآن کریم نیز تقویت می‌شود. در ماجرای اصحاب کهف و پس از آگاهی مردم از معجزه رخ داده و پس از عروج روح اصحاب کهف به آسمان، بر سر چگونگی مواجهه با میراث اصحاب کهف اختلاف رخ داد. قرآن کریم در آیه شریفه ۲۱ سوره کهف در این باره می‌فرماید: «فَقَالُوا إِنَّمَا هُمْ رُحُلٌ مِّن دُونِ رَبِّنَا مَا أَنزَلْنَا عَلَيْهِم مِّن سُلُوفٍ مِّن قُلُوبِنَا أُولَٰئِكَ هُم بِآيَاتِنَا كَافِرُونَ» (فقالوا انما هم ریحلوا علیهم بئینا انزلنا علیهم من سلف من قلوبنا اولئک هم بآیاتنا کافرون). از آن‌ها سخن نگویند (که پروردگارشان از وضع آن‌ها آگاه‌تر است!) ولی آن‌ها که از رازشان آگاهی یافتند (و آن را دلیلی بر رستاخیز دیدند) گفتند: ما مسجدی در کنار (مدفن) آن‌ها می‌سازیم (تا خاطره آنان فراموش نشود). علامه طباطبایی در ذیل تفسیر این آیه معتقد است گروهی از مشرکین و دنیا طلبان که واقعه اصحاب کهف را تهدیدی برای خود می‌دیدند اصرار داشتند که با ساختن دیوار و مسدود ساختن غار، یاد و خاطره این معجزه الهی را به مرور از یادها برند، اما مؤمنین آن دیوار که واقعه کهف را نشانه روشنی از خداوند می‌دیدند تصمیم گرفتند که

به این دلیل که موجب توجه به دین الهی است، مورد تأکید است. حال اگر در تکریم مردم عادی نیز همین ملاک ساری و جاری باشد، می‌توان با تنقیح منا، جواز تکریم قبور سایر درگذشتگان غیر از انبیاء و اولیاء الهی را استنباط کرد

امری که در روایات اسلامی نیز بدان تأکید شده است. رسول خدا در تبیین نقش تربیتی زیارت قبور فرموده‌اند: «كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ. أَلَا فَرُّوْهَا فَإِنَّهَا تَرُقُّ الْقَلْبَ وَ تَدْمَعُ الْعَيْنَ وَ تَذَكِّرُ الْآخِرَةَ * پیشتر شما را از زیارت قبور نهی کرده بودم (به خاطر این که به زیارت قبور مشرکان می‌رفتند که خود ممنوع است) اکنون (که قبور مسلمانان و شهیدان در برابر شماست)، زیارت کنید! زیرا زیارت دل‌ها را نرم می‌کند و دیدگان را اشکبار می‌سازد و آخرت را به خاطر می‌آورد» (متقی هندی، ۱۴۰۱ ه.ق، ج ۱۵، ص ۶۴۶ حدیث ۴۲۵۵۵). یا در حدیث دیگری فرمودند: «زُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تَذَكِّرُ الْآخِرَةَ * قبور مردگان را زیارت کنید زیرا آخرت را به یاد شما می‌آورد» (نیشابوری، حاکم، ۱۴۱۰ ه.ق، ج ۱)

با توجه به روایاتی که به صورت مطلق بر زیارت قبور به عنوان اصلی تربیتی تأکید شده است، طبعاً مرمت و آبادی قبور نیز محل اشکال و ایراد نخواهد بود؛ مگر اینکه شامل مفسده دیگری باشد؛ مثلاً اگر مرمت قبور موجب وهن دین یا خدشه در اصل تربیتی زیارت قبور یا ترویج دنیاگرایی و فراموشی آخرت و معاد گردد، طبعاً چنین مرمتی به دلیل این عناوین ثانویه محل اشکال خواهد بود؛ اما مرمت و جلوگیری از تخریب قبور در راستای بهرمانندی بازماندگان از آثار تربیتی زیارت قبور خالی از اشکال است

طبعاً مرمت قبور مشاهیر تاریخی نیز شامل همین قاعده است و اگر مرمت آن‌ها با امور غیر شرعی ممزوج نشود، فی‌نفسه محل اشکال نیست. مضاف بر این با توجه به تهاجم گسترده فرهنگ منحط غربی در جوامع اسلامی و لزوم تکیه بر مفاهیم فرهنگی اسلامی ایرانی برای مقابله با این تهدید، طبعاً توجه بر پاسداشت مشاهیر فرهنگ اسلامی ایرانی، به صورت غیر مستقیم نوعی مقابله با تهاجم فرهنگی غرب محسوب می‌شود. طبعاً یکی از مصادیق و لوازم

المومنین از پیامبر اسلام سؤال می‌کنند که «کسانی که قبرهای ما را زیارت کنند و در آبادی آن بکوشند و پیوسته به آنجا رفت و آمد کنند چه پاداشی دارند؟» پیامبر اسلام در جواب می‌فرماید: «ای ابالحسن! خدا مرقد تو را و مرقد فرزندان تو را بخشی از سرزمین بهشت و قسمتی از خاک آن قرار داده است و خدا دل‌های انسان‌های بزرگوار و برگزیده از بندگان خود را به شما علاقه‌مند ساخته است. آنان برای تقرب به خدا و اظهار دوستی با پیامبر صلی‌الله علیه و آله، اذیت و آزار را در راه شما پذیرا می‌شوند و قبور شما را آباد می‌کنند، علی‌جان! آنان کسانی هستند که مورد شفاعت من قرار می‌گیرند و در حوض کوثر بر من وارد می‌شوند. علی‌جان! هر کس قبور شما را آباد سازد و به آنجا رفت و آمد کند، به سان آن است که سلیمان بن داود را در ساختن بیت‌المقدس یاری کرده باشد و هر کس قبور شما را زیارت کند پاداش هفتاد حج به جز حجه الاسلام دارد. هر کس از زیارت شما باز گردد، از گناهان پاک می‌گردد و به سان کسی است که تازه به دنیا آمده باشد. علی‌جان! دوستداران خود را به نعمتهایی که نمونه آن‌ها را نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده است و نه به خاطر کسی آمده است مژده ده! البته انسان‌های بی‌ارزش، زائران قبور شما را نکوهش می‌کنند. آنان شروران امت من‌اند و شفاعت من به آنان نمی‌رسد و در حوض بر من وارد نمی‌شوند.» (حر عاملی، ۱۳۷۲، ج ۱۰)

این روایت به روشنی فضیلت تکریم و آبادانی قبور اولیاء الهی را در کنار زیارت ایشان مطرح کرده است. در واقع تکریم و مرمت قبور مقدمه زیارت قبور است و اگر قبور اولیاء الهی تکریم و مرمت نشوند، به مرور دچار فراموشی شده و اصلاً امکان زیارت قبور ایشان سلب خواهد شد. بر همین اساس تمام روایات مؤید استحباب زیارت قبور اولیاء الهی، با دلالت ضمنی مقدمه‌ای بر جواز و استحباب مرمت قبور تأکید دارد

علاوه بر توصیه به زیارت قبور الهی، در روایات اسلامی توصیه‌های متعددی برای زیارت قبور به صورت مطلق وارد شده است که طبعاً علاوه بر زیارت قبور اولیاء الهی شامل زیارت قبور مسلمانان عادی نیز است. در واقع با توجه به آنچه گذشت تکریم قبور اولیاء الهی

می‌آید و می‌توان نسبت به انجام آن اقدام نمود چرا که نه تنها به حفظ حرمت و احترام به متوفیان و حفظ حرمت قبر و سنگ آن کمک می‌کند، موجب حفظ تاریخ و فرهنگ اسلامی و شواهد و مستندات آن می‌گردد

سپاسگزاری

بدین‌وسیله از دانشگاه هنر اسلامی تبریز و سازمان میراث فرهنگی شهرستان مراغه و حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای رضا امامی برای همکاری و هماهنگی در انجام مطالعات، سپاسگزاری می‌گردد

حامیان مالی معنوی

این مقاله با حمایت معنوی دانشگاه هنر اسلامی تبریز به انجام رسیده است

پی‌نوشت‌ها

۱. «عن ابي عامر واعظ اهل الحجاز قال: أتيت أبا عبد الله عليه السلام فقلت له: ما لمن زار قبره يعني أمير المؤمنين عليه السلام وعمر تربته؟ فقال: يا أبا عمار حدثني أبي عن أبيه، عن جده الحسين بن علي عليهم السلام إن النبي صلى الله عليه وآله قال له: والله لتقتلن بأرض العراق وتدفن بها، قلت: يا رسول الله ما لمن زار قبورنا وعمرها وتعهدها؟ قال لي: يا أبا الحسن إن الله قد جعل قبرك وقبر ولدك بقاعا من بقاع الجنة وعرضه من عرضاتها، وإن الله جعل قلوب نجباء من خلقه وصفوة من عباده تحن إليكم، وتحتمل الأذى والمذلة فيكم فيعمرون قبوركم، ويكثرون زيارتها تقربا منهم إلى الله، ومودة منهم لرسوله، أولئك يا علي المخصوصون بشفاعتي، والواردون حوضي، وهم زواري غدا في الجنة، يا علي من عمر قبوركم وتعهدها فكأنما أعان سليمان بن داود على بناء بيت المقدس، ومن زار قبوركم عدل ذلك له ثواب سبعين حجة بعد حجة الاسلام، وخرج من ذنوبه حتى يرجع من زيارتكم كيوم ولدته أمه فأبشر وبشر أوليائكم ومحبيكم من النعيم وقرّة العين بما لا

پاسداشت مشاهیر فرهنگی ملی و مذهبی، مرمت قبور و آثار برجای مانده از این شخصیت‌های تاریخی است و از این رو مرمت و رسیدگی به مقابر این مشاهیر، مصداق روشنی از یک حرکت فرهنگی ایجابی برای مقابله با آسیب‌های تهاجم فرهنگ غربی است. بر همین اساس اگرچه تا پیش از دوران استعمار و آغاز هجدهم‌های فرهنگی غرب به جوامع اسلامی، مقابر و آرامگاه‌های مشاهیر اسلامی ایرانی صرفاً بخشی از تاریخ را بازگو می‌کردند و برای زندگی کنونی ما کارکرد ایجابی و عینی نداشتند، اما اکنون می‌توانند کارکرد هویت بخشی ملی مذهبی به جامعه در برابر تهاجم فرهنگی داشته باشند. لذا در عصر حاضر توجه بر حفظ میراث فرهنگی کشور من جمله مقابر و آرامگاه‌های مشاهیر اهمیت دو چندانی در حفظ هویت ملی مذهبی جامعه دارد و با توجه به پویایی شریعت اسلام در برابر مسائل مستحدثه، مرمت قبور مشاهیر می‌تواند به‌عنوان امری ممدوح قلمداد شود

نتیجه‌گیری

سنگ قبرها نقش مهمی در نمایش اعتقادات و ارتباط با مرگ در فرهنگ اسلام و ایران دارند. حفاظت و مرمت این سنگ‌ها نیازمند اقدامات مختلفی است. تکریم و مرمت قبور اولیاء الهی و مشاهیر، از منظر اسلام، امری مورد تأیید و تأکید است و زیارت قبور به‌عنوان وسیله‌ای برای نزدیک شدن به خدا، یادآوری آخرت و شفاعت در روز قیامت مورد تأکید قرار گرفته است و از این روایات می‌توان نتیجه گرفت که تکریم و مرمت قبور اولیاء الهی و مشاهیر، همچنین زیارت قبور عادی، از اصول تعالیم اسلامی و وسایل تربیتی معنوی مهمی برای انسان‌هاست که باید به آن توجه کرد و آن را انجام داد. در زمینه مرمت سنگ قبر، از دیدگاه اسلامی، می‌توان به‌صراحت گفت این اقدام فاقد ایراد است و به شرطی که حرمت و احترام به متوفی حفظ و حریم قبر و سنگ آن محافظت گردد، مشروع است. هدف اصلی از انجام مرمت، بر پایه اصول و ارزش‌های اسلامی، حفظ و احیای حرمت و احترام به متوفیان و حفظ حرمت قبر و سنگ آن است از این رو اقدام مرمت یک عمل عقلی، علمی و اعتقادی به‌حساب

بین معنا و مصداق در سنگ قبور دوران اسلامی ایران (مطالعه موردی قوچ و شیر سنگی). مطالعات باستان‌شناسی، ۱۴(۳)، ۱۹۴-۱۶۹.

موسوی کوهپیر، سید مهدی، خانعلی، حمید، و نیستانی، جواد. (۱۳۹۴). سنگ‌های مزار نمودی از وحدت مذاهب مختلف اسلامی در ایران: گونه‌شناسی، طبقه‌بندی و مطالعه آرایه‌های سنگ مزارهای نوع گهواره‌ای. پژوهش‌نامه تاریخ اسلام، ۱۶(۵۹)، ۱۵۲-۱۳۳.

نیشابوری، ح. (۱۴۱۰ قمری). المستدرک علی الصحیحین. بیروت: دارالکتب العلمیه

یونگ، کارل. گستاو. (۱۹۶۴). انسان و سمبل‌هایش. (ابوطالب صارمی، مترجم). تهران: پایا. (تاریخ انتشار: ۱۳۵۲)

Yildirim, Y. (2016). Karaman Mezar Taslari Tipolojisi. sehir Dergisi, (18), 97-129.

عین رأ و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر، ولكن حثالة من الناس یعیرون زوار قبورکم بزیرتکم كما تعیر الزانیة بزناها اولئک شرار أمتی لا أنالهم الله بشفاعتی و لا یردون حوضی»

منابع

افشار، ایرج. (۱۳۹۸). سفرنامه گلگشت در وطن. تهران: اختران

حراعلی، محمد بن حسن. (۱۳۷۲). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. تهران: نشر اسلامیة

حمزه‌نژاد، مهدی، و خراسانی مقدم، صبا. (۱۳۹۱). گونه‌شناسی مزارهای اسلامی در ایران بر اساس مفاهیم قدسی، تشبیه، تنزیه، جمال و جلال. مطالعات معماری ایران، ۲(۱)، ۱۰۹-۱۳۸.

ستارنژاد، سعید، نریمانی، مصیب، و عزیز، شیما. (۱۴۰۰). گونه‌شناسی، طبقه‌بندی و تحلیل سنگ‌های مزارهای اسلامی شمال غرب ایران (مطالعه موردی دوره ایلخانی تا پایان دوره صفویه). نگره، ۱۶(۵۹)، ۱۷۷-۱۶۳.

شکفته، عاطفه، عودباشی، امید، بکرانی، ملیحه، سیاپوش، محسن، و سیاپوش، بهنود. (۱۳۹۲). مطالعه و استحکام بخشی سنگ آهک در سنگ نوشته خرم‌آباد، لرستان. نشریه علمی مرمت و معماری ایران، ۳(۵)، ۱۱۶-۹۹.

طباطبایی، س. محمد. حسین. (۱۴۱۷ قمری). المیزان فی تفسیر القرآن (چاپ پنجم). قم: جامعہ مدرسین حوزه علمیه قم

طبرسی، فضل ابن حسن. (۱۳۷۲ شمسی). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (چاپ سوم). تهران: ناصر خسرو

متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۰۱ قمری). کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال (چاپ پنجم). بیروت: مؤسسه الرساله

معروفی اقدم، اسماعیل، حاجی زاده، کریم، رضالو، رضا، و افخمی، بهروز. (۱۴۰۱). پیوستگی و ارتباط